

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Pärandtehnoloogia tekstiil

Monika Sildma

**NAISTE VÕRUKUJULISED PEAKATTED
VIRUMAAL 18.–19. SAJANDIL: OTSIKTANUDE KOHANDATUD
KOOPIATE VALMISTAMINE MUSEAALIDE PÕHJAL**

Lõputöö

Juhendaja: Inna Raud MA

Konsultant: Silja Nõu käsitöömeister

Viljandi 2026

Resümee

Naiste võrukujulised peakatted Virumaal 18.–19. sajandil: otsiktanu kohandatud koopiate valmistamine museaalide põhjal

Lõputöös uuriti Virumaa võrukujuliste peakatete hulka kuuluva otsiktanu ülesehitust ja valmistusviisi museaalide põhjal. Töö eesmärgiks oli analüüsida Simuna ja Väike–Maarja otsiktanu konstruktsiooni ning valmistada nende järgi kohandatud koopiad. Uurimus tugines kirjanduse analüüsile, museaalide vaatlusele, esemete kirjeldamisele ja praktilisele katsetamisele. Töö käigus selgus, et otsiktanu vorm ei kujune ainult lõike järgi, vaid sõltub detailide ühendamise, voltimisest ja tugevdamisest. Võrdlus näitas erinevusi lõigetel, tikandi paigutuses, detailide ühendamises ja sabadetaili viimistluses. Töö tulemusena valmisid kaks otsiktanu kohandatud koopiat.

Märksõnad: otsiktanu, võrukujuline tanu, rahvarõivad, tikand, peakate, Virumaa

Abstract

Women's Ring-Shaped Headdresses in Virumaa in the 18th–19th Centuries: Creating Adapted Replicas of Otsiktanu Based on Museum Artefacts

This thesis examines the construction and manufacturing techniques of the Virumaa ring-shaped headdress known as the otsiktanu based on museum artefacts. The aim of the study was to analyse the construction of the Simuna and Väike-Maarja otsiktanu and to create adapted replicas based on them. The research combined literature analysis, museum artefact observation, object description, and practical experimentation. The study showed that the final form of the headdress is shaped not only by the pattern, but also by folding, joining techniques, and reinforcement materials. Differences appeared in pattern construction, embroidery placement, joining methods, and the finishing of the back detail. As a result of the study, two adapted replicas of the otsiktanu were completed.

Keywords: otsiktanu, ring-shaped headdress, folk costume, embroidery, headdress, Virumaa

Sisukord

Sisukord.....	3
Sissejuhatus	4
1. Kirjanduse ülevaade	6
1.1. Võrutanude nimetused (võrutanu, tutik, harjakas)	6
1.2. Valmistamisõpetused ja visuaalsed allikad	8
2. Metoodika	10
2.1. Uurimismeetod	10
2.2. Terminite kasutus töös.....	10
3. Museaalide kirjeldused	12
3.1 Väike–Maarja otsiktanu ERM 13167 kirjeldus	12
3.2. Simuna otsiktanu ERM A 291:439 kirjeldus.....	16
3.3. Viru–Jaagupi sabaosa detaili ERM 10361 kirjeldus.....	20
4. Kohandatud koopiade valmistamine.....	21
4.1. Simuna otsiktanu katsetamine mulaaži abil.....	21
4.2. Väike–Maarja otsiktanu valmistamise metoodiline lähenemine	24
4.3. Tikandi mustrijooniste teostamine ja tikandi analüüs	24
4.4. Tikandi materjalid.....	25
4.5. Metallniplispitsid	25
4.6. Narmaste valmistamise tehnikad	27
4.7. Otsiktanude konstruktsiooni kujunemine	28
5. Valmistamisprotsessi ja kandmisvaatluse analüüs.....	29
5.1. Valmistamisprotsessi käigus ilmnenu tähelepanekud	29
5.2. Kandmisvaatlus	30
Kokkuvõte	32
Kasutatud kirjandus	34
Lisad	36
Lisa 1. Tikandijoonised	36
Lisa 2. Tikandid.....	38
Lisa 3. Lõiked.....	39
Lisa 4. Otsiktanude ja sabadetailide joonised.....	41
Lisa 5. Tabel 2. Otsiktanude mõõdud.....	48
Lisa 6. Otsiktanude kohandatud koopiad	49
Lisa 7. Väike–Maarja ja Simuna otsiktanu kandmisproov.....	51

Sissejuhatus

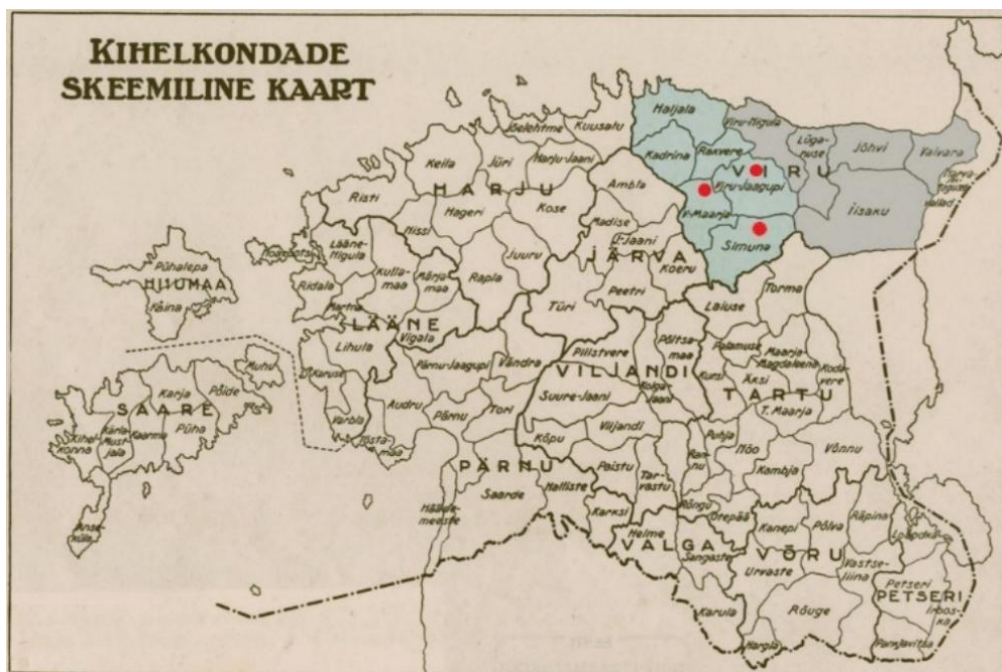
Käesolev töö jätkab varasemas seminaritöös käsitletud uurimust, mis keskendus 18.–19. sajandi Virumaa abielunaiste tikitud lillkirjalistele peakatetele. Nende hulka kuuluvad linikud, linukad, otsiktanud ja lilltanud. Varasema töö käigus kaardistasin Eesti Rahva Muuseumi ja Virumaa Muuseumi kogudes säilinud peakatted ning analüüsisin nende vormi, materjale ja kaunistusviise. Uurimuse käigus analüüsisin 179 eset, millest 77 vaatlesin detailsemalt. Tulemused näitasid seoseid peakatete vormi, tikandimaterjalide ja kaunistusviiside vahel ning võimaldasid jälgida peakatete vormilist arengut. Linikulaadsetest peakattevormist arenesid aja jooksul keerukamad sabaga tanu variandid, nagu linuk ja otsiktanu. (Sildma 2025)

Kuigi varasem töö andis ülevaate peakatete tüpoloogiast ja visuaalsetest tunnustest, jäi nende valmistamisviis ja tehniline teostus käsitlemata. Otsiktanu kohta on kirjalikke allikaid vähe ja need piirduvad peamiselt nimetuste ja üldkirjeldustega. Ka teave konstruktsiooni ja kandmisviiside kohta on killustunud. Samas pakub selle vähem levinud peakatte uurimine väärtuslikku lisandust piirkondlike peakattevormide mõistmisel. Seetõttu toetun käesolevas töös lisaks kirjandusele eelkõige museaalide vaatlusele ja praktilisele katsetamisele, mis võimaldasid täpsustada eseme tehnilisi lahendusi ja valmistamisviise.

Töös keskendun võrukujulistele tanudele, võttes vaatluse alla kaks Virumaalt pärit eset: Simuna kihelkonnast otsiktanu ERM A 291:439 ja Väike–Maarja kihelkonnast otsiktanu ERM 13167. Võrdlusmaterjalina analüüsin täiendavalt Viru–Jaagupi kihelkonnast pärinevat sabadetaili ERM 10361. Töös ei käsitle kõiki võrukujuliste tanude variante ega nende täielikku tüpoloogiat, vaid lähtun valitud esemete detailsemast analüüsist.

Kõik nimetatud kihelkonnad asuvad ajaloolisel Virumaal ja kuuluvad Põhja–Eesti kultuuriruumi. Simuna, Väike–Maarja ja Viru–Jaagupi kihelkonnad moodustavad tihedalt seotud piirkonna, mis asuvad tänase Lääne–Viru maakonna lõunapoolses osas (vt joonis 1)

Joonis 1. Kihelkondade skeemiline kaart. Punasega on märgitud asukohad, kust on kogutud uurimuses käsitletud esemed

Allikas: <https://www.digar.ee/viewer/ru/nlib-digar:436936/370381/page/1>)

Töö eesmärk on kirjeldada otsiktanu ülesehitust ning selgitada, kuidas kujuneb selle vorm ja valmistamisviis. Uurimus tugineb muuseumiesemete vaatlusele, kirjeldamisele ja praktilisele teostusele.

Töö lähtub järgmistest uurimisküsimustest:

1. Milline on otsiktanude konstruktsioon ja kuidas kujuneb nende vorm?
2. Millist teavet annavad museaalid ja kirjalikud allikad otsiktanu valmistamisviisi kohta?
3. Millised ühised ja erinevad jooned ilmnevad otsiktanude lõigetes, detailide ühendamises ja valmistamistehnikates?
4. Kuidas mõjutavad valmistamisvõtted peakatte kuju ja sobitumist kandmisel?

Töö on jaotatud viieks peatükiks. Esimeses osas annan ülevaate võrukujulistest tanudest ning nende käsitlest kirjanduses. Teises kirjeldan uurimismetoodikat, keskendudes museaalide vaatlusele ja praktilisele katsetamisele. Kolmandas esitan uuritud museaalide kirjeldused. Neljandas käsitlen otsiktanude valmistamise protsessi, tuues esile töö käigus ilmnunud lahendused ja tähelepanekud. Lisaks vaatlen peakatte sobitumist ja vormi praktilisel kandmisel. Töö lisas on esitatud tikandijoonised, tanude lõiked ning museaalide

detailijoonised ja mõõtude tabel ning valminud otsiktanude fotod. Töös kasutatud jooniste autor olen mina, kui pole märgitud teisiti.

Töö tulemusena valmivad otsiktanude kohandatud koopiad ning konstruktsiooniline analüüs, mis aitab paremini mõista nende esemete ehitust ja valmistamisviisi. Valminud koopiad võivad edaspidi olla abiks otsiktanude valmistamisel ning luua aluse valmistamisjuhiste ja õppematerjalide koostamiseks.

Lõpetuseks tänan oma juhendajat toetuse, nõuannete ja kaasamõtlemise eest kogu tööprotsessi vältel. Samuti tänan kõik abilisi, kes panustasid töö eri etappidesse, eriti kaunistuselementide valmistamisel. Suur tänu kuulub ka minu perele kannatlikkuse ja toetuse eest.

1. Kirjanduse ülevaade

Selles peatükis koondan kirjanduses esinevad võrukujuliste peakatete nimetused ning käsitlen neid vastavalt allikates esitatud kirjeldustele ja pildimaterjalile. Eesmärk on siduda kirjanduses kasutatud nimetused museaalidega ning luua seos nimetuste, vormi ja ülesehituse vahel.

Otsiktanu käsitlen ühe võrukujulise peakatte variandina, mis on vormilt sarnane harjaka ja teiste samasse rühma kuuluvate peakatetega. Nimetuste käsitlemisel lähtun eelkõige 19. sajandi Friedrich Reinhold Kreutzwaldi käsikirjast, mida on kommenteerinud Aino Voolmaa ning täiendanud Ilmari Mannineni uurimused. (Kreutzwald, 2012, lk 31, 49; Manninen, 2017, lk 66).

1.1. Võrutanude nimetused (võrutanu, tutik, harjakas)

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi käsikirja järgi kuuluvad võrutanu, tutik ja harjakas samasse võrukujuliste peakatete rühma. Võrutanu all mõistetakse peakatet, mille põhivormiks on pead ümbritsev võru, millele lisanduvad pealagi ja kuklaosas paiknev sabadetail. Fr. R. Kreutzwald kirjeldab võrutanu naiste peakattena, mille siidriidega kaetud võru on kaunistatud kuldpaelttega ning tanu vooder ja põhi on linasest riidest (vt joonis 2). (Kreutzwald, 2012, lk 31)

Joonis 2. FR. R. Kreutzwaldi kirjelduse järgi naistetanu, mida nimetatakse võrutanu

Allikas: *Alutaguse erinevad tanud*, ERM EJ 79:4, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/607226>

Sama autori järgi seisneb tutiku ja harjaka erinevus peamiselt vormis. Tutiku puhul on võru esiosa kõrgem ning kitseneb tahapoole (vt joonis 3). Harjaka kuju on seevastu eest ja tagant ühtlasem (vt joonis 4 g). Lisaks nimetab ta harjaka varianti, mille kuklaosas paiknevad rippuvad lindid (vt joonis 4 f), ning seostab selliste tanude esinemist Simuna kihelkonnaga 1842. aastal. (Kreutzwald, 2012, lk 31)

Joonis 3. Fr. R. Kreutzwaldi kirjelduse järgi naistetanu, tutik

Allikas: *Alutaguse erinevad tanud*, ERM EJ 79:4, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/607226>

Joonis 4. Naistetanud. Vasakul harjakas ja paremal harjaka modifikatsioon

Ilmar Manninen seostab otsiktanu linuka sugulasvormiga ning märgib, et selliseid peakatteid on säilinud eelkõige Virumaalt, sealhulgas Väike-Maarja ja Simuna kihelkonnast. Lisaks on Viru–Jaagupist teada tanu sabadetail. I. Manninen viitab sealjuures Ferdinand Johannes Wiedemanni sõnaraamatule, kus Virumaal kasutatud peakatte nimetusena esineb *õtsik* (Manninen, 2017, lk 66). Aino Voolmaa märgib omakorda, et nimetatud peakattevariandid moodustavad ühe tanutüübi, mille levikuala Eestis piirdub Virumaaga (Voolmaa, 2012, lk 49).

Võrukujuliste peakatete nimetused esinevad ka rahvapärimuses. Ühes rahvalaulus nimetatakse peakatteid harjakas ja tutik:

„...Tahid mu tanule panna,
enne aegu harjakalle,
enne tundi tutikulle,
enne päewa pealinale...“ (Weske, 1879, lk 75)

Rahvalaul viitab sellele, et nimetatud peakatted olid seotud naise staatuse ja tanu kandmisega ning kuulusid rahvapärasesse kasutusse.

Seega näitavad allikad, et nimetused võrutanu, tutik, harjakas, otsiktanu ja õtsik viitavad sarnase konstruktsiooniga peakatetele, mille vorm ja kaunistus võisid varieeruda.

1.2. Valmistamisõpetused ja visuaalsed allikad

Üheks olulisemaks allikaks on Helmi Kurriku 1938. a rahvarõivakäsitus, milles otsiktanu on kirjeldatud üsna põgusalt, kuid lisas on esitatud selle valmistamise juhend koos skeemilise löikega (Kurrik, 1938, lk 90; lk 109–112; tahvel LV). Kirjelduse järgi kujuneb otsiktanu põhivorm ühest pikast kangaribast ehk võruosast, mis volditakse ja ühendatakse ruumiliseks peakatteks. Juhend annab ülevaate töö peamistest etappidest, kuid ei ava täielikult eseme ülesehitust. Samas teoses on Kadrina naise riietuse kirjelduse juures esitatud foto, millel on kujutatud naise peas Väike–Maarja otsiktanu (vt joonis 5) (Kurrik, 1938, lk 107). Eesti Rahvariie Albumi jaoks koostas kunstnik Aarne Mõttus aastatel 1926–1927 akvarelljoonised Kadrina naisest 1850. aastal. Neil kujutatud peakate sarnaneb Väike–Maarja otsiktanuga (vt joonised 6–7).

Joonis 5. Kadrina naine otsiktanuga

Allikas: Kurrik 1938, lk 107

Joonis 6. Kadrina kihelkonna naine rahvarõivastes

Allikas: Kadrina khk naine, ERM EJ 58:35, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/610182>

Joonis 7. Kadrina kihelkonna naine otsiktanuga

Allikas: Kadrina khk naine, 1850a-st, ERM EJ 58:17, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/610164>

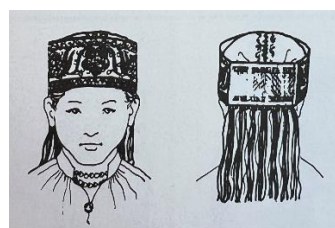
Teise olulise käsitlusena võib esile tuua Aino Voolmaa 1981. aasta rahvarõivakäsitluse, milles lisaks ajaloolisele ülevaatele esitatakse rahvarõivaesemete tüpoloogiline jaotus. Kogumiku teises köites on esitatud ka võrukujulise tanu valmistamise kirjeldus, mis annab ülevaate töö üldisest käigust. Teost täiendavad kunstnik Melanie Kaarma joonised, mis aitavad visualiseerida ka selliseid peakatteid, mida muuseumikogudes ei leidu. Näiteks on joonisel 8 kujutatud naise võrukujuline tanu ning otsiktanu kirjelduse juures Väike–Maarja otsiktanu kandmisviisi näide (vt joonis 9). (Kaarma & Voolmaa, 1981, lk 58; 70)

Joonis 8. ERM EJ 415:14 Alutaguse naine 18. sajandi lõpul või 19. sajandi algul

Allikas: Alutaguse ja Haljala kihelkonna rahvarõivad, ERM EJ 415:14, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/732319>

Joonis 9. Otsiktanu kandmisviis, eest ja tagant vaates

Allikas: Voolmaa 1981, lk 39

Joonis 10. Simuna kihelkonna neiu ja naise rahvarõivad

Allikas: Nõukogude Naine, 1968, nr 11

Ajakirjas Nõukogude Naine (1968, nr 11) on Aino Voolmaa käsitluses esitatud ka Simuna naise rõivastuse joonis, millel on kujutatud peas kantavat otsiktanu (vt joonis 10). Joonis annab ettekujutuse peakatte kandmisviisist.

Kirjanduse ülevaade näitab, et võrukujuliste tanude, sealhulgas otsiktanu käsitlused on üksikud ning põhinevad peamiselt kirjeldavatel tekstidel ja käsikirjalistel allikatel. Nimetuste põhjal võib järeldada, et otsiktanu, võrutanu, harjakas, tutik ja õtsik ei tähista rangelt eristatud peakatte tüüpe, vaid viitavad sarnase vormi ja ülesehitusega peakatetele. Fr. R. Kreutzwaldi tüpologia loob aluse nende käsitlemiseks võrukujuliste tanude rühmana, mida täiendavad H. Kurriku, I. Mannineni ja A. Voolmaa tähelepanekud.

2. Metoodika

2.1. Uurimismeetod

Käesolevas töös rakendan kombineeritud uurimismeetodit, mis ühendab kirjanduse analüüsi, museaalide vaatluse ning praktilise katsetamise. Eesmärk on mõista otsiktanude ülesehitust ja valmistada selle põhjal kohandatud koopiad. Kirjanduse analüüs andis taustteadmised ning suunas edasist uurimist.

Museaalide vaatluse käigus analüüsisin esemete vormi, proportsioone ja detailide paigutust. Mõõtsin peamised osad, sealhulgas võru, tanu põhja ning sabadetailide mõõtmed ning uurisin ühendusviise, õmblusi ja kaunistusi. Peakatte ruumilise vormi mõistmiseks kasutasin mulaažimeetodit, mille abil kontrollisin detailide sobivust, täpsustasin mõõtmeid ning jälgisin peakatte ruumilise vormi kujunemist. See võimaldas võrrelda kirjanduses esitatud lahendusi museaalide põhineva konstruktsiooniga. Tikandimustrid joonistasin museaalide põhjal, määrates nende proportsioonid ja paigutuse. Materjalide ja töövõtete valikul lähtusin eesmärgist saavutada museaalidele lähedane tulemus, arvestades materjalide kättesaadavust.

2.2. Terminite kasutus töös

Töös valminud otsiktanusid käsitlen kohandatud koopiatena, kuna nende valmistamisel lähtusin museaalide vormist, konstruktsioonist ja üldilmest, kuid materjalide ja tehniliste lahenduste valikul tuli arvestada tänapäevaste võimaluste ja materjalide kättesaadavusega. Käesolevas töös kasutan otsiktanu kirjeldamisel võrukujuliste tanude puhul kasutatud jaotust, lähtudes peakatte põhiosadest. Analüüsis eristan võruosa ehk otsikuosa, pealae ehk tanu põhja ning kuklaosas sabadetaili ehk kardlapi koos narmaste ja muude kaunistuselementidega (vt joonis 11 ja 12).

Tikandite kirjeldamisel kasutan järgmisi pistenimetusi: üleääre- ehk üleloomispiste, madalpiste ja sidepiste. Üleloomispiste meenutab ristpistet ning seda kasutatakse ääre ilustamiseks ühe- või kahevärviliselt. Madalpiste tikitakse tihedalt üksteise kõrvale, nii et töö pahemale poolele jäävad väikesed pisted. Sidepiste koosneb pikemast aluspistest ja seda kinnitavast lühemast pistest. (Reinup, 2013, lk 136; 145; 168–170; 312) Töös käsitlen ka alusvõrgule ja läbi kanga tehtavaid pinnakirju. Alusvõrgule pinnakirja puhul moodustatakse esmalt horisontaalsetest ja vertikaalsetest niitidest võrk, mille ristumiskohtadesse põimitakse diagonaalselt või kaesuunaliselt täitepind ilma kangapinda läbistamata. Käesolevas töös kasutan nende kohta üldnimetust võrkpiste. Läbi kanga tikitud pinnakirjade puhul kasutan mähk- ja ristpistet. (Vingisaar, 2022, 36–37).

Käesolevas töös kasutan mõisteid kardniplis ja kardpael. Mõlemad tähistavad metallniitidega valmistatud dekoratiivseid paelu, kuid erinevad oma valmistamistehnika poolest. Kardniplis (metallniplispits) on käsitsi niplispitsitehnikas valmistatud metallniitidega kaunistus, mida võib pidada vanemaks ja töömahukamaks tehnikaks (Nöps 2015). Kardpael on tööstuslikult valmistatud metallniitidega lamedam pael.

Detailide ühendusviiside kirjeldamisel kasutan mõisteid eel-, üleloomis- ja peitpiste.

Joonis 11. ERM 13167
Väike-Maarja otsiktanu

Joonis 12. ERM A 291:349
Simuna otsiktanu

Allikas: tanu, otsiktanu, ERM 13167, Eesti Rahva Muuseum.
<http://www.muis.ee/museaalview/654189>

Allikas: tanu, otsiktanu, ERM A 291:349, Eesti Rahva Muuseum.
<http://www.muis.ee/museaalview/578313>

3. Museaalide kirjeldused

Käesolevas peatükis annan ülevaate uurimistöö aluseks valitud Eesti Rahva Muuseumi kogudesse kuuluvatest otsiktanudest: Väike-Maarjast ERM 13167 ja Simunast ERM A 291:439 ning Viru–Jaagupist pärinevat sabadetaili ERM 10361 fragmendist. Esemete kirjeldamise eesmärk on dokumenteerida nende vorm, konstruktsioon, kasutatud materjalid ja kaunistusvõtted ning luua alus otsiktanude valmistusviiside ja konstruktsiooniliste eripärade edasiseks valmistamisanalüüsiks.

Tabel 1. *Tanude, -sabaosa andmed MuiS-i ja peakataloogi põhjal*

Eseme number	Nimetus	Kogumisaeg	Oletatav valmistamise/kandmise aeg	Kogumiskoht	Legend
ERM 13167	Otsiktanu	1912–1913	1762	Porkuni vald, Nurmetu küla. Teeääre talu, Väike-Maarja khk	Ann Parm teha lasknud
ERM A 291:439	Otsiktanu	1894–1895	1865	Noavere küla, Muuga vald, Simuna khk	„Sarnast tanu kannud noored naised 1865 paiku“.
ERM 10361	Tanu saba ehk lakk	1913	1853	Kuivajõe küla, Rägavere vald, Viru-Jaagupi khk	

3.1 Väike-Maarja otsiktanu ERM 13167 kirjeldus

Väike-Maarja otsiktanu on vormihoidev võrukujuline peakate, mille moodustavad otsikuosa (võru), pealagi ning kuklaosas paiknev sabadetail koos kardlapi ja narmastega. Ese on valmistatud linasest labase koega kangast ning kaunistatud lillkirjalise siiditikandi, litrite ja kardpaeltega. (vt joonis 13)

Joonis 13. ERM 13167 Väike-Maarja otsiktanu

Allikas: tanu, otsiktanu, ERM 13167, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/654189>

Võru kõrgus ees- ja tagaosas kardlapi kinnituskohtade juures on 9,5 cm. Otsiku übermõõt kardlapi kinnituskohtade vahel on ülaservas 47,5 cm ja alumises servas 47 cm (mõõdetud tanu välisküljelt). Pealae laius tanu servadest mõõdetuna on 28,5 cm. Pealae ja võruosa kangas on omavahel ühendatud eelpistetega 2 cm kauguselt ülaservast, mis määrab tanu ühtlase kõrguse ning ümara üldvormi (vt joonis 14 ja 15).

Joonis 14. ERM 13167 otsiktanu pealtvaates

Joonis 15. ERM 13167 otsiktanu ülemine serv

Tanu pealae keskosas kulgeb õmblus, mille servad on palistatud 0,3 cm laiuselt linase niidiga ning ühendatud üleloomispistetega 21,5 cm ulatuses tanu esiosast alates. Tanu siseküljel on otsikuosas voodrina kasutatud paksemat labase koega linast kangast (vt joonis 16).

Joonis 16. ERM 13167 Otsiktanu vaade seestpoolt

Joonis 17. Otsiktanu pealae õmblus, vaade tanu siseküljel

Otsiku esiosas on papist tugevdus (kõrgus 7 cm, ülaserava laius 14,5 cm, alumise serva laius 11 cm). Tugevduse ülemisse serva on kinnitatud puidust laast mõõtmetega 1,5 x 14 cm. (vt joonis 18 ja 19)

Joonis 18. Otsiktanu esiosas paiknev papist tugevdus

Joonis 19. Otsiktanu esiservas puidust laastu detail

Otsiktanu tagumine osa on moodustatud kanga külgede kokkuvolditud osast, millele on kinnitatud sabadetail (vt joonis 20 ja 21). Sabadetaili ehk kardlapi laius on 15 cm ja kõrgus 10 cm. Selle sees paikneb papist tugevdus mõõtmetega 10 x 14 cm. Kardlapi siseküljele on üleloomispistetega kinnitatud linane kangas ja välisküljele omavahel kokku õmmeldud kardpaeltest lapp. Ülemise ja alumise kardpaela laius on 1,7–2 cm ning nende vahel paikneb hõbedase tooniga metallniitidega kardpael laiusega 6,5 cm. Kardpaelte ülemisele sisemisele servale on kinnitatud tumepunane võrguline pael.

Joonis 20. Otsiktanu tagumisel küljel kardlapp narmastega

Joonis 21. Otsiktanu sabadetaili kokku volditud osa, vaade kardlapile seestpoolt

Kardlapi alumisse serva on kinnitatud üleloomispistetega linase niidiga siidist narmad (vt joonis 22). Narmaste pikkus on 13 cm ning sidumiskoha kõrgus umbes 0,6 cm. Narmad on kinnitatud kardlapi allserva üherealiselt laiusega 15 cm. Kasutatud on kolme värvitooni korrutatud siidniidist narmaid: madarapunaseid, tumesiniseid ja rohelisi. Narmad on kinnitatud vaheldumisi 0,6–1,5 cm laiuste rühmadena, moodustades ühtse allapoole langeva serva.

Joonis 22. Otsiktanu narmad, vaade alumisele servale seestpoolt

Tikand paikneb otsiku esiosas ja külgedel ning selle mõõtmed on 48 x 6 cm. Tegemist on taimornamentaalse lillkirjaga, mille keskseks elemendiks on laineline vars, millele vaheldumisi kinnituvad erineva kujuga õiemotiivid. Ülemises osas on kellukesekujuline õis külgsuunas ning alumises rosetikujuline õis pealtsuunas. (Linnus, 2025, lk 16) Tikand on teostatud tumepuuni siidniidiga, kasutades erinevaid tikkimispisteid (madal-, võrk-, vars- ja tikkpistet). Tikandit täiendavad umbes 0,7 cm läbimõõduga litrid, mis on kinnitatud punase korrutamata siidniidiga (vt joonis 23). Otsiku alumises ja ülemises servas paikneb kardpael laiusega 2,2–2,4 cm. Paela pikkus on ülal servas 48 cm ning alumises servas 50 cm, millest osa jääb konstruktsioonis seestpoolt varjatuks.

Joonis 23. ERM 13167 Väike–Maarja
otsiktanu vaade eest

Joonis 24 . Tikand otsiktanu pealael

Pealael paikneb palistuse servast alates 2,5 cm laiune tumepruunist siidiniidist tikand, millele on kinnitatud 0,5 ja 0,7 cm läbimõõduga litrid. Palistuse servades on siidiniidiga üle serva tikitud ristid ligikaudu 0,5 cm vahedega . Otsiku ülemises servas on samuti teostatud üleloomispisted kõrgusega umbes 0,5 cm ja vahedega 0,6 cm. (vt joonis 23 ja 24)

3.2. Simuna otsiktanu ERM A 291:439 kirjeldus

Simunast pärit otsiktanu on kergelt vormihoidev peakate, mille moodustavad otsikuosa, pealagi ning kuklaosas paiknev sabadetail koos kardlapi ja narmastega. Ese on valmistatud linasest labasekoelisest kangast ning kaunistatud lillkirjalise siiditikandi, punase paela ja metallniplisega. (vt joonis 25)

Joonis 25. ERM A 291:436 Simuna otsiktanu

Tanu otsikuosa moodustab kahekordne kangariba, mille kihid on omavahel ühendatud peitpistetega ülaservast. Otsiku kõrgus ees ja külgedel on 8,4 cm. Tanu ümbermõõt on 63 cm ning otsikuosa ülemise ja alumise serva vaheline mõõt kardlapi kinnituskohtade vahel on 50 cm. Vormi hoidmiseks on otsiku esiosas papist tugevdus, mis on kolmest kohast kinnitatud

tanu ülaserva külge. Tugevduse kõrgus on 4 cm, ülaserva laius 12 cm ja alumise serva laius 11 cm.

Tanu pealae osa on ühendatud eelpistetega otsiku ülemise servaga ning selle kinnitus määrab tanu üldise, kergelt kandilise vormi. Pealae laius ülaservadest mõõdetuna on 17 cm (vt joonis 26) Pealae keskosas kulgeb õmblus, mille servad on palistatud 0,3 cm laiuselt linase niidiga ning ühendatud üleloomispistetega 25 cm ulatuses (vt joonis 27).

Joonis 26. Simuna otsiktanu vaade pealtpoolt

Joonis 27. Otsiktanu eesservas tugevduse detail ja pealael õmblus

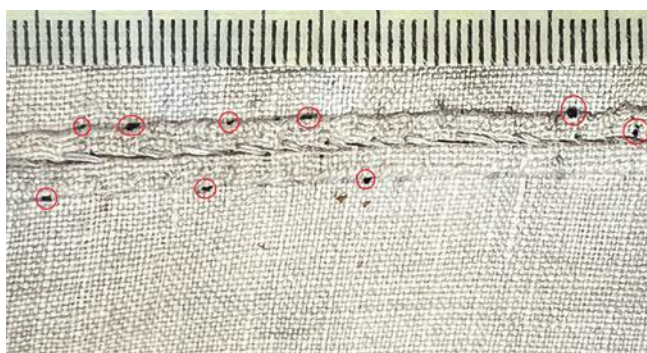

Siseküljel on palistuste servades säilinud musta tikandi jälgi, mis viitavad varasematele üle serva tikitud ristidele (vt joonis 28 ja 29).

Joonis 28. Vaade otsiktanu siseküljele

Joonis 29. Otsiktanu siseküljel palistuse servades musta niidi jäljed

Otsiku ülemises servas on heleroosa siidniidiga tikitud üleloomispisted kõrgusega 0,5 cm ja vahedega ligikaudu 0,4 cm (vt joonis 30). Lisaks heledale niidile on selle kõrval ülemises servas säilinud ka tumedama niidi jälgi (vt joonis 31).

Joonis 30. Otsiku ülemises servas üleloomispisted

Joonis 31. Detailvaade ülaservas säilinud mustadest niidikatketest

Tikand on taimornamentaalse lillkirjaga, mille motiivid on paigutatud rütmiliselt eraldiseisvate üksikmotiividena mööda bordüüri telge (Linnus, 2025, lk 17) (vt joonis 32). Kompositsioon on horisontaalne ning järgib otsiku kuju esiosas ja külgedel. Tikandi mõõtmed on 45 x 8 cm ning teostatud punase ja musta siidniidiga madal-, võrk-, mähk-, rist- ja varspistes. Tikandi muster algab allserva murdekohale lähedalt ning jääb osaliselt punase paela alla (vt joonis 33). Tikandil on säilinud arvukalt 0,7 cm läbimõõduga litreid, mis on kinnitatud punase korrutatud siidniidiga.

Joonis 32. Otsiktanu, vaade eest

Joonis 33. Tanu alumine serv

Otsiku alumises servas paikneb kahekordne punane pael mõõtudega 47 x 1,5 cm. Pealmine pael on toimse koega ja selle all tugevam, labase koega pael (vt joonised 32 ja 33). Visuaalse vaatluse põhjal meenutab pealmine pael villast ning alumine linast materjali, kuid täpset materjali ei olnud võimalik määrata. Otsiku ülemises servas on säilinud umbes 1 cm laiune metallniplis (vt joonis 34). Alumises servas on metallniplis säilinud katketena, kuid niitide kinnituskohade põhjal pitsi allservas võib oletada, et selle algne laius oli samuti 1 cm (vt joonis 35). Kardlapi ülaservas paikneva niplispitsi laius on samuti umbes 1 cm (vt joonis 36).

Joonis 34. Tanu ülaseras
niplispits

Joonis 35. Tanu allseras
niplispits

Joonis 36. Tanu kardlapi ülaseras
niplispits

Tanu tagumine osa on moodustatud kanga külgede kokkuvolditud osast, millele on kinnitatud sabadetail (vt joonis 37). Sabadetail ehk kardlapp on 13 cm lai ja 9,2 cm kõrge. Selle aluseks on papist jäigastav detail, mille ühele küljele on õmmeldud linane kangas ning teisele küljele kardpaelad, mis moodustavad välispinna. Kardpaelad on eelnevalt omavahel kokku õmmeldud üleloomispistetega ning nende laius on ligikaudu 2 cm.

Joonis 37. Simuna otsiktanu, vaade sabadetailile

Kardlapi ülemises servas paikneb kahekordselt volditud labase koega punane kangas (laius 1 cm) ja selle peal metallniplis laiusega 1 cm. Kanga sees on omakorda volditud labase koega punane tugevam pael (laius 1,5 cm). Kardlapi alumises servas on siidniitidest lahtised narmad. Narmaste pikkus on 13,5–14 cm ning nende sidumiskoha kõrgus umbes 0,5 cm. Narmad on kinnitatud kardlapi allserva külge kahepoolsest, mistõttu nende kogulaius valmistamisel on ligikaudu 26 cm. Narmaste valmistamisel on kasutatud korrutatud siidiniiti neljas värvitoonis: madarapunast, rohekas-sinist, rohelist ja violetset.

Narmad on jaotatud eri värvi väiksemateks kimpudeks laiusega 0,6–1 cm.

Mõlema otsiktanu peamised detailide ja kaunistuste mõõtmed on esitatud töö lisas nr 3.

3.3. Viru–Jaagupi sabaosa detaili ERM 10361 kirjeldus

Säilinud fragmenti võib seostada otsiktanu sabadetailiga ja koosneb kardpaeltga kaunistatud kangalapist ja alumisse serva kinnitatud narmastest (vt joonised 38 ja 39). Sabadetaili sisemine osa on valmistatud punase- ja valgekirjust labase koega kangast, millele on õmmeldud dekoratiivsed kardpaelad ja allserva narmadetail.

Joonis 38. Viru–Jaagupi ERM 10361 tanu sabadetail

Joonis 39. Sama tanu sabadetail vaade teiselt küljelt

Sabadetaili laius on 13 cm ning kõrgus 9,8 cm. Detail on moodustatud kahest keskosast kokku õmmeldud kangatükist. Kanga sisemuses on säilinud jäigastunud element, mille täpset koostist ei ole käesoleval vaatlusel võimalik määrata. Visuaalse vaatluse põhjal võib oletada, et sisemine kangas on tugevasti tärgeldatud ning täiendatud papist või muust materjalist tugevdusega (vt joonis 40).

Joonis 40. Tanu sabadetail, vaade ülemisele servale

Pealmine kangadetail on valmistatud erineva laiusega kardpaelttest, mis on ühendatud omavahel üleloomispistetega ning kinnitatud tugevdatud detailile. Kasutatud kardpaelad on erineva laiusega, vastavalt 1,3 cm kuni 3 cm. Kardlapi alumisse serva on kinnitatud siidnarmad pikkusega 13,5–14 cm. Narmad on kinnitatud kahepoolselt, mistõttu nende valmistuslaius on ligikaudu 26–28 cm. Narmaste valmistamisel on kasutatud korrutatud siidniiti kahes värvitoonis: madarapunast ja sinist. Narmad on jaotatud väiksemateks kimpudeks laiusega 0,5–0,6 cm.

Väike–Maarja ja Simuna otsiktanude kirjeldused näitavad, et nende põhistruktuur on sarnane, koosnedes otsikuosast, pealaest ja sabadetailist, kuid erinevused ilmnevad konstruktsioonis ja kaunistustes. Väike–Maarja tanu on vormilt jäigem, kõrgem ja ümara pealaega, samas kui Simuna tanu on vormilt paindlikum, madalam ja kujult kandilisem. Sabadetailid on sarnase lahendusega, erinedes peamiselt kaunistuste poolest, kuid narmaste valmistamisviis on kõigil kolmel esemel erinev.

4. Kohandatud koopiate valmistamine

4.1. Simuna otsiktanu katsetamine mulaaži abil

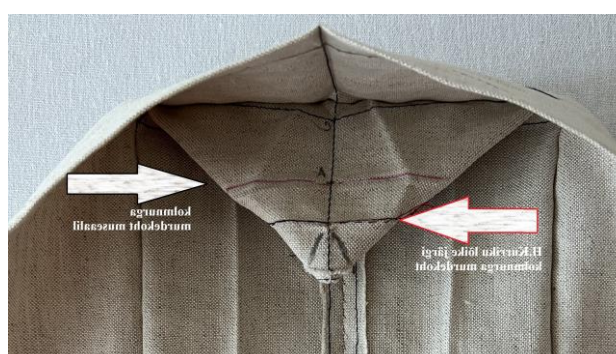
Simuna otsiktanu ülesehituse mõistmiseks valmistasin mulaažid, lähtudes kirjanduses esitatud lõikelahendusest ning museaali vaatlusest. Katsetamise käigus ilmnas, et kirjeldatav lõikelahendus ei ole üheselt rakendatav ning vajab täpsustamist. Eriti ilmnas see otsiku esiosa tipu ühendamisel, mille selgitamiseks valmistasin kaks erineva ühendusviisiga mulaaži.

Muuseumis Simuna tanu uurides tuvastasin otsiku esiosas, tipu kolmnurga juures määratud rante, mis viitavad võimalikule õmblus- või murdejoonele (vt joonis 41 ja 43). See tekitas küsimuse, kas peakatte esiosa oli algselt kokku pandud teisiti, nagu on see kirjeldatud H. Kurriku juhendis. Selle täpsustamiseks valmistasin kaks mulaaži – ühe kirjanduses esitatud lõike järgi ja teise museaali vaatluse põhjal. Võrdlus näitas, et museaalil nähtavad määratud randid langevad kokku mulaažil märgitud õmblusjoontega, mis viitab sellele, et tanu esiosa võis olla kokku õmmeldud sarnase loogika järgi nagu kirjanduses kirjeldatud (vt joonised 43–44).

Joonis 41. Museaalil otsikosa tipus nähtav määratud jälg märgitud punasega ja tipu murdekoht mustaga

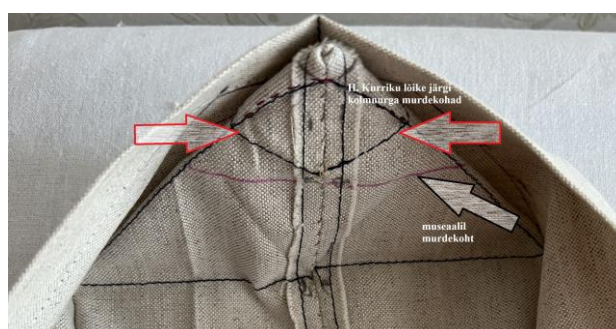
Joonis 42. Mulaažil lõike järgi tehtud õmblusjooned, mis vastavad museaalile vasakul

Joonis 43. Museaalil otsikuosa tipus nähtavad määratud randid

Joonis 44. Mulaažil lõike järgi tehtud õmblusjooned, mis vastavad museaalile vasakul

Samas mõjutas ühendusviisi peakatte kuju eesosas. Museaalile vastab vorm paremini mulaaži nr 2 lahendusele, kus õmblus kulgeb tipust (vt joonis 45 nr 2 ja joonis 46), samas kui lõikel põhinev variant 1 annab esiosas erineva vormi (vt joonis 45 nr 1).

Joonis 45. Mulaažid 1 ja 2 pealtvaates.

Nr 1 vasakul valmistatud lõike järgi ja nr 2 paremal museaali järgi

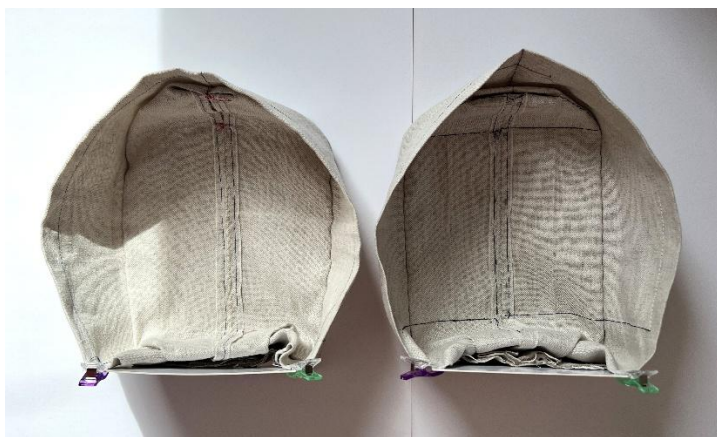

Joonis 46. ERM A 291:439 Simuna tanu pealtvaates

Joonis 47. Mulaažid seest vaates.

Nr 1 vasakul valmistatud lõike järgi ja nr 2 paremal museaali järgi

Joonis 48. ERM A291:439 Simuna tanu seest vaates

Lisaks tuvastasin museaalil otsmiku piirkonnas roosteplekke ja nende keskel väikeseid auke, mis võivad viidata kas täiendavale kinnitusele esiosas või varasemale kaunistuselemendile. Sabadetaili kokkupanekul ilmnes täpsustus voltimise loogikas, mis mõjutab tanu tagumise osa kuju. Detailsem lahendus otsiktanu sabadetaili kokku voltimise etappidest on esitatud lisas 4.

Mulaaži proovimisel selgus, et valminud peakate on mõõtmetelt suhteliselt suur, mis võib viidata võimalusele, et tanu kanti koos täiendava aluskattega või juustest kujundatud vormi peal. Kuigi tegemist on oletusega, osutab see peakatte vormi ja kandmisviisi võimalikule seosele.

4.2. Väike–Maarja otsiktanu valmistamise metoodiline lähenemine

Erinevalt Simuna otsiktanust ei ole Väike–Maarja tanu kohta säilinud valmistamisjuhiseid ega lõikeid, mistõttu lähtusin otseselt museaali vaatlusest. Eraldi mulaaži ei valmistanud, kuna terviklik museaal ja Simuna tanu katsetamine andsid piisava ülevaate otsiktanu ülesehitusest ja detailide ühendamisest. Lõike koostasid museaali mõõtude ja kirjelduse põhjal. Mõlema otsiktanu lõiked koos mõõtudega on esitatud töö lisas 3.

4.3. Tikandi mustrijooniste teostamine ja tikandi analüüs

Tikandijoonise koostamisel lähtusin otseselt museaalide ornamentikast ning joonistasin mustrid muuseumis kohapeal vaatluse ja mõõtmise põhjal. Kuigi selline meetod on ajamahukas, võimaldab see edasi anda tikandi tegelikke proportsioone, rütmi ja paigutust. Meetodi valikut mõjutas ka museaali eripära, kuna tegemist on ruumilise vormiga esemega, mille tikand ei paikne ühtlaselt tasapinnal ning on osaliselt kaetud paeltega. See raskendas mustri terviklikku digitaalset jäädvustamist. Mustri ülesjoonistamisel mõõtsin tikandivälja mõõtmed ning märkisin üksikmotiivide omavahelised kaugused.

Museaalidel olevat tikandit võrdlesin ka varasemates allikates esitatud mustrijoonistega, kuid need ei langenud täielikult kokku esemete ornamentikaga (Kurrik 1938: mustrileht C; Buldas 1992: ERM MJ 3103). Seetõttu kasutasin varasemaid jooniseid üksnes üldise mustristruktuuri mõistmiseks ning lähtusin joonise koostamisel eelkõige museaalist.

Museaalide vaatlusel ei olnud kõik pistetüübid üheselt loetavad, mistõttu tuli osa motiive põhjalikumalt analüüsida ja katsetada. Väike–Maarja otsiktanu puhul osutus keeruliseks viielehelise õiemotiivi piste määramine, kuna kasutatud tehnikat ei olnud võimalik visuaalselt täpselt eristada. Esialgu määrasin selle hääbepisteks, kuid tööproovide teostamisel ei sarnaned tulemus museaaliga. Katsetuste põhjal võib oletada, et motiiv on teostatud pikkade varspistetega. Samuti tekitas küsimusi keskmise tulbimotiivi võrkpinna teostus, mille puhul ei olnud võimalik selgelt näha, milliselt võrgustik on põimitud. Seetõttu lähtusin tikandi üldmuljest – pistete suunast, tihedusest ja töö iseloomust – ning valisin tööproovide põhjal lahenduse, mis vastas kõige paremini museaalil nähtule.

Tikandi paigutuse analüüs näitas, et ornament ei ole üksnes dekoratiivne element, vaid on seotud eseme konstruktsiooniga. Simuna tanu puhul säilitasin mustri paigutuse museaali järgi, mille tulemusena jäi tanu tagumisse ossa suurem tühi ala. Edaspidi võiks sarnase töö puhul kaaluda motiivide hajusamat paigutust kogu võru ulatuses. Väike–Maarja tanu puhul

ilmnes, et tikandi paiknemine pealael mõjutab esiosa visuaalset ilmet. Motiivide nihutamine kanga keskjoonelt ja tikandi jätkumine pealael kaugemale võimaldaks muuta kompositsiooni tasakaalustatumaks. Tikandite mustrijoonised on esitatud lisas nr 1.

4.4. Tikandi materjalid

Tikandi teostamisel lähtusin museaalidel kasutatud pistetüüpidest, eelkõige madalpidest, et säilitada esemele omane visuaalne ilme ja tikandi tehniline iseloom. Kuigi isikliku tööpraktika põhjal on sidepistes tikkimine pinnatäite puhul kiirem, ei olnud selle kasutamine käesoleva töö eesmärgist lähtuvalt põhjendatud. Kohandatud koopia valmistamisel oli oluline säilitada originaalesemele omane tikanditehnika ja üldmulje.

Tikandi teostamisel kasutasin siid- ja viskoosniite, mis vastasid võimalikult lähedaselt museaalidel kasutatud materjalidele nii värvi kui ka läike poolest. Varasema kogemuse põhjal oleksin eelistanud kasutada mõlema tanu puhul viskoosniiti, mis sobib hästi pinnatäiteks ja on tööprotsessis paremini kontrollitav, kuid vajalikus värvivalikus ei olnud see enam kättesaadav. Tikandid on esitatud lisas 2.

4.5. Metallniplispitsid

Simuna otsiktanu üheks keerukamaks detailiks osutus metallniplised, mis on museaalil säilinud vaid osaliselt nii üla- kui allservas. Säilinud fragmentide põhjal ei olnud võimalik mustrit üheselt määrata, kuna mitmed detailid, sealhulgas metall-lindid, olid aja jooksul eemaldatud või hävinud.

Niplispitsi mustri mõistmiseks võrdlesin museaali säilinud osi teiste sarnaste esemetega. Muuseumis tehtud vaatluse käigus selgus, et otsiku ülaserava niplis sarnaneb Järvamaa linuka ERM A 291:505/ab ja Vändra tanu ERM 409 servas kasutatud pitsiga (vt joonis 49–51). Kardlapi ülaserava niplis meenutab omakorda Vändra tanu ERM 8439 niplispitsi (vt joonis 52–53). Sarnasused ilmnesid nii suuremate ja väiksemate kaarte rütmis kui ka üldises mustri ülesehituses.

Joonis 49. ERM A 291:505/ab
Järvamaa linuka niplispits

Joonis 50. ERM A 291:439 Simuna otsiktanu
niplispits ülaservas

Joonis 51. ERM 409 Vändra tanu niplispits

Allikas: tanu, ERM 409, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/521429>

Joonis 52. ERM 8439 Vändra tanu niplispits

Allikas: tanu, ERM 8439, Eesti Rahva Muuseum,
<http://www.muis.ee/museaalview/558733>

Joonis 53. ERM A 291:439 Simuna tanu
kardlapi ülaservas niplispits

Alumise serva pitsi puhul ei olnud säilinud materjali põhjal võimalik mustrit määrata, mistõttu lähtusin Järvamaa linuka pitsist kui lähimast visuaalsest analoogist. Materjali valikul arvestasin museaalil säilinud värvijälgedega. Alumises servas on pits selgelt kuldset tooni, samas kui ülaserva puhul võib oletada nii kuldse kui ka hõbedase metall-lindi kasutust, mille

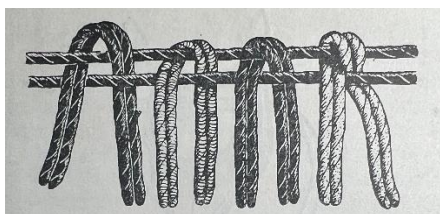
toon on aja jooksul muutunud. Metallnipliste valmistamise tellisin eraldi meistritelt, kuna tegemist on tehniliselt spetsiifilise töövõttega, mille kogemus minul puudub.

4.6. Narmaste valmistamise tehnikad

Käesolevas alapeatükis käsitlen otsiktanude sabadetailide narmaste valmistamist ja nende tehnilisi erisusi. Museaalide põhjal on narmad kinnitatud sabadetaili alumisse serva, moodustavad ühtse allapoole langeva serva. Narmaste paigutus järgib kindlat rütmi ja värvikombinatsiooni.

Väike–Maarja otsiktanu narmad on valmistatud tehnikas, mis sarnaneb Tarvastu põllenarmaste kirjeldusega (vt joonis 54 ja 55) (Laigo, 1957, lk 233–234). Otsiktanu narmad on tehtud korrutatud siidniidist, mis on põimitud kahekordsena kolmele linasele abilõngale. Narmad kinnitatakse varspistega paremalt vasakule ja surutakse tihedalt üksteise vastu.

Joonis 54. Tarvastu põllenarmad. Põimimine kahele abilõngale

Allikas: Laigo 1957, lk 234

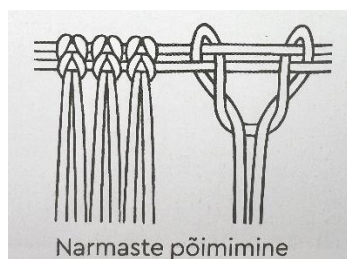
Joonis 55. Tarvastu põllenarmaste kinnitamine varspistega

Allikas: Laigo, 1957, lk 234

Simuna otsiktanu narmaste valmistamisviis sarnaneb Saarde kihelkonna ERM A 19:3 põllenarmaste valmistamise tehnikaga (vt joonis 56). Otsiktanu narmad on valmistatud siidniidist, mis on võetud ühekordselt ning põimitud kahele linasele abilõngale ja tõmmatud tihedalt kokku.

Joonis 56. Saarde kihelkonna põllenarmaste põimimine

Allikas: Pärnumaa kihelkondade põlled 2022, lk 35

Viru–Jaagupi sabadetaili narmad on valmistatud sarnaselt Simuna otsiktanu narmastega, kuid siidiniidid on põimitud kolmele linasele abilõngale ja tihedalt kokku tõmmatud. Otsiktanude narmaste valmistamise tehnilised joonised on toodud lisas nr 3.

Narmaste kasutamine sellisel kujul on Virumaa piirkonnas on pigem haruldane, mis viitab võimalikele laiematele seostele teiste piirkondade käsitöötraditsioonidega.

4.7. Otsiktanude konstruktsiooni kujunemine

Otsiktanude valmistamine toimus paralleelselt, mis võimaldas töö käigus võrrelda Väike–Maarja ja Simuna otsiktanude ülesehitust ning erinevaid töövõtteid. Kuigi mõlemad peakatted on üldvormilt sarnased, ilmnes valmistamise käigus mitmeid erinevusi detailide ühendamises.

Pärast tikandi valmimist eemaldas in kanga raamilt ning korrastasin tikandipinna. Seejärel palistas in pealae poole jääva pikema serva. Mõlema tanu puhul tegin palistuse umbes 0,3 cm laiuses linase niidiga, kuid erinevus tuli sisse palistuse suunas: Simuna tanu puhul pööras in serva paremale poolele, Väike–Maarja tanu puhul pahemale. Seejärel viimistles in servad üleääre- ehk üleloomispistetega nii palistatud servas kui ka tanu ülaservas. Pistete värvilahendustes lähtus in museaalidest: Väike–Maarja tanu puhul kasutas in tumepruuni viskoosniiti, Simuna tanu puhul musta ja madarapunast siidniiti.

Enne lõplikku viimistlust lisas in mõlemale tanule voodri ehk tugevduse. Kuigi Simuna tanu museaalil ei ole võruosas eraldi tugevdusmaterjali kasutatud, osutus selle lisamine vajalikuks, kuna kasutatud linane kangas oli üsna pehme. Voodriks kasutas in paksemat linast kangast, mida tärgeldas in, et anda tanu vormile rohkem püsivust.

Seejärel kinnitas in tanu ülemise- ja alumise serva kaunistused: kardpaelad, punase paela ja niplispitsid. Kaunistuste paigutus lähtus in museaalide vaatlusest. Mõlema tanu lõigete erinevus mõjutas ka kanga voltimist ja selle liikumissuunda võruosas. Tanu põhja ühendas in võru ülaservaga, kahel erineval viisil. Väike–Maarja tanu puhul kinnitas in pealaekanga ligikaudu 2 cm kauguselt ülaservast, Simuna tanu puhul umbes 0,5 cm kauguselt.

Esiosa tipu kujundamisel lähtus in Väike–Maarja tanu puhul museaalil nähtavast lahendusest, ühendades palistatud servad üleloomispistetega. Simuna tanu puhul kasutas in kirjanduses kirjeldatud tehnilist lahendust, mis jätab esiosa veidi laiemaks ja annab sellele pisut teistsuguse vormi. Valis in selle lahenduse, et jälgida, kuidas esiosa ühendusviis mõjutab peakatte üldilmet ja võrrelda in museaali praeguse kujuga. Mõlema tanu esiosa tugevdamiseks kasutas in 1 mm pappi, Väike–Maarja tanul lisas in ülaserva ka puidust laastu.

Sabadetaili valmistamisel kasutasin kardlapi tugevduseks samuti 1 mm pappi, mille katsin linase kangaga. Seejärel ühendasin kardpaelad, valmistasin narmad ja kinnitasin need kardlapiga. Töö lõppfaasis voltisin tanu sabaotsad ja ühendasin need sabadetailiga. Praktilise töö käigus ilmnis, et sabadetaili oli lihtsam vormida alusel, kus detaili sai kohe ruumiliselt kujundada. Väike–Maarja tanu puhul voltisin saba esmalt papist tehtud vormil ning seejärel kohandasin seda peas. Museaalide mõõtmed näitavad, et tanude ümbermõõdud varieeruvad (Väike–Maarja tanu ligikaudu 59,5 cm ja Simuna tanu umbes 63 cm), mis viitab võimalusele, et peakatteid kohandati kandja järgi. Samas ei ole teada, kas säilinud esemete mõõtmed vastavad algsele kujule või on neid hiljem muudetud. Näiteks ERMi peakataloogis avaldatud Väike–Maarja tanu varasemal fotol on näha, et sabadetail on küll kinnitatud, kuid kardlapi alumised kinnitused on lahti (vt joonis 57).

Joonis 57. ERM 13167 Väike–Maarja otsiktanu, foto ERMi peakataloogis

Allikas: ERM peakataloog lk 281

Praktilise töö käigus ilmnis, et tanu hooldamiseks on vajalik sabadetaili eemaldamine, mis eeldab detailide ühendusviisi tundmist ja oskust detailid uuesti kokku panna. See viitab vajadusele dokumenteerida lisaks valmistamisprotsessile ka eseme hooldusviisid.

5. Valmistamisprotsessi ja kandmisvaatluse analüüs

5.1. Valmistamisprotsessi käigus ilmnenu tähelepanekud

Praktilise töö käigus ilmnis, kui oluline on materjalivalikul otsiktanu üldilme ja vormi kujunemisel. Tänapäeval on keeruline leida materjale, mis vastaksid museaalidel kasutatud siidniitide värvile, läikele ja struktuurile. Eriti puudutas see tikandi ja narmaste valmistamiseks sobivate siidniitide leidmist. Sobivate toonide saavutamiseks katsetasin ka niitide ülevärvimist. Samuti osutus keeruliseks museaalidele sarnase toimse koega punase paela leidmine. Museaalile võimalikult lähedase tulemuse saavutamiseks oleks tulnud pael

kududa, kuid käesolevas töös kasutasin selle asemele õhukest villast toimse koega kangast. Ka kardpaelte puhul ilmned erinevused tänapäeval saadaolevate ja museaalidel kasutatud materjalide vahel. Samuti selgus töö käigus, et kasutatud linane kangas jäi vormi hoidmiseks mõnevõrra pehmeks. Tugevama struktuuriga linane kangas aitaks peakatte vormi paremini säilitada ka pärast kanga pesu.

Praktiline töö näitas, et tikandi paigutus mõjutab oluliselt peakatte üldist ilmet. Simuna tanu puhul säilitasin motiivide paigutuse museaali järgi, kuid valminud kujul jäi võru tagumisse ossa suurem tühi ala. See viitab võimalusele, et sarnase võru laiuse puhul võiks ornament olla pisut hajusamalt jaotatud kogu tanu võruosa ulatuses. Väike–Maarja tanu puhul mõjutas pealae tikandi paiknemine esiosa ja pealae visuaali. Praktilise töö käigus ilmned, et motiivide nihutamine ja tikandi jätkumine pealael muudaks kompositsiooni ühtlasemaks.

Sabadetaili kokkupanek osutus üheks keerulisemaks tööetapiks, kuna selle vorm tekib voltimise käigus ruumiliselt ning seda ei olnud võimalik edasi anda ainult joonise abil. Detaili lõplik kuju selgus suuresti praktilise katsetuste protsessis.

Positiivse tähelepanekuna ilmned, et Väike–Maarja tanu esiosale lisatud puidust laast aitas saavutada tugevama ja ühtlasema kaarega vormi. Eelnevalt kergelt paindesse vormitud laast töötas koos papist tugevdusega ning aitas esiosal paremini kuju hoida. Visuaalselt mõjus hästi punase niidi kasutamine litrite kinnitamisel, mis muutis tumedal tikandipinnal üldmulje elavamaks ning üldine kompositsioon mõjus koos paremini.

Käesoleva töö oluline osa oli praktiline katsetamine, mille käigus tuli erinevaid töövõtteid läbi proovida ja kohandada. Edaspidi tasub uurida ka tehniliselt lihtsamaid valmistamisvõimalusi, mis säilitaksid peakatte üldise ilme, kuid muudaksid tööprotsessi vähem ajamahukaks.

5.2. Kandmisvaatlus

Otsiktanu kandmisviisi kohta on säilinud vähe allikaid. Kirjalikud teated ja üksikud visuaalsed kujutised viitavad sellele, et tegemist oli abielunaiste peakattega, kuid kandmisviisi, juuste asetuse või võimalike alusvormide kohta puuduvad kindlad andmed. Praktilise proovimise käigus ilmned, et otsiktanu sobitumine sõltub suurel määral kandja pea suurusest. Museaalide mõõtude järgi valmistatud tanud osutusid väiksema peaümbermõõduga kandjal liiga suureks ega püsinud ilma täiendava toetuseta stabiilselt peas (vt lisa 6). Suurema peaümbermõõduga kandjal säilis peakatte vorm loomulikumalt ning peakatte sobitus paremini pea kujuga (vt lisa 7). See viitab võimalusele, et peakatteid valmistati või kohandati kandja järgi. Praktilise proovimise käigus ilmned, ka et otsiktanu esiosa asetub juuksepiirist

otsmikule veidi allapoole ning järgib peakuju kõrvade kohalt kukla suunas. See mõjutab otseselt peakatte vormi ja püsivust peas. Samuti tekkis küsimus, kas peakatte all võidi kasutada täiendavaid toetusviise, näiteks juuste kinnitamist või rätikut, kuid käesolevas töös neid võimalusi põhjalikumalt ei uurinud.

Visuaalse võrdlusmaterjalina saab kasutada rahvarõivakäsitluste avaldatud jooniseid ja illustratsioone, mis annavad ettekujutuse otsiktanu kandmisviisist. H. Kurriku 1938. aasta väljaandes avaldatud fotol on kujutatud sügavalt pähe asetatud tanu. Tõenäoliselt on tegemist mannekeenile seatud esemega. Akvarellijoonistel on otsiktanu kujutatud nii, et esiserv asetub juuksepiiri lähedale. Praktilisele proovimise käigus ilmnes siiski, et sellisel viisil tanu kanda pole võimalik, sest sellisel kandmisviisil vajus peakatte tagumine osa liialt taha.

Praktiline proovimine näitas, et peakatte sobitumine sõltub suurel määral kandja pea kujust ning võimalikest juuste kandmisviisidest tanuga ja toetuslahendustest. Teema vajaks edaspidi põhjalikumalt võrdlevat uurimist, sealhulgas sarnaste peakatete kandmisviiside analüüsi soome-ugri ja vene rahvaste juures.

Kokkuvõte

Käesoleva lõputöö eesmärgiks oli uurida Virumaa võrukujuliste peakatete hulka kuuluva otsiktanu ülesehitust ja valmistamisviisi museaalide põhjal ning valmistada nende järgi kohandatud koopiad. Töös keskendusin Simuna ja Väike–Maarja otsiktanudele ning võrdlusmaterjalina kasutasin Viru-Jaagupi sabadetaili. Uurimus tugines kirjanduse analüüsile, museaalide vaatlusele, kirjeldamisele ning praktilisele katsetamisele.

Kirjanduse ülevaade näitas, et võrukujuliste tanude kohta on säilinud vähe valmistamiskirjeldusi ning olemasolevad käsitlused keskenduvad peamiselt esemete üldisele vormile ja nimetustele. Rahvapärimes esinevad nimetused nagu võrutanu, harjakas, tutik ja õtsik, viitavad sarnase konstruktsiooniga peakatete rühmale, mille levik seostub eelkõige Virumaaga. Simuna otsiktanu puhul oli võimalik toetuda kirjanduses avaldatud valmistamisjuhisele ja lõikelahendusele, kuid nende täpsustamiseks oli vajalik museaali detailne vaatlus ja praktiline katsetamine. Väike–Maarja otsiktanu puhul puudusid valmistamisõpetused ning töös tuginesin peamiselt museaali vaatlemisele ja materjali analüüsile.

Museaalide vaatlus ja praktiline töö näitasid, et kuigi Simuna ja Väike–Maarja otsiktanude üldmõõdud on sarnased, ilmnemid erinevused lõigetel, detailide ühendamises ning tikandite paigutuses. Simuna tanu lõige jaguneb kolmeks osaks, Väike–Maarja tanu puhul kaheks, millest tulenevalt erineb ka võruosa voltimine. Erinesid tikandi paigutus lõikel, pealael palistuse suund ning võruosa ja pealae ühendamise kaugus ülaservast, mis mõjutas peakatte lõplikku vormi. Sabadetaili üldised valmistamisvõtted olid sarnased, kuid erinevused ilmnemid narmaste valmistamisviisides, mille puhul tuvastasid kolm erinevat tehnilist lahendust. Nende võrdlemisel ilmnemid seosed teiste piirkondade narmaste valmistamisvõtetega.

Praktilise töö käigus ilmnemid, et otsiktanu vorm ei kujune ainult lõike järgi, vaid sõltub ka detailide ühendamisest ja vormimisest valmistamise käigus. Olulist mõju avaldasid võruosa voltimine, esiosa tipu ühenduslahendus ning sabadetaili voltimine. Samuti mõjutasid peakatte üldkuju eesosas kasutatud tugevdusmaterjalid. Väike–Maarja tanu puhul andsid kõrgem esiosa ning papist ja puidust tugevdus tanule esiosas tugevama vormi, Simuna tanu esiosa jäi seevastu paindlikum. Töö käigus ilmnemid ka, et sabadetaili oli lihtsam vormida alusel ning seejärel kohandada kandja peas, mis mõjutas peakatte lõplikku kuju.

Kandmisvaatluse käigus selgus, et tanu sobitumine sõltub suurel määral kandja peaümberrõõdust. Museaalide mõõtude järgi valmistatud tanud ei sobitunud väiksema peaümberrõõduga kandjale ilma täiendava toetuseta, mis viitab võimalusele, et peakatteid kohandati kandja järgi või kasutati kandmisel täiendavaid aluslahendusi. Praktiline proovimine näitas ka, et õigete mõõtude korral asetub otsiktanu juuksepiirilt otsmikule, liikudes külgedelt kõrvade kohalt kukla suunas tahapoole ning tanu põhja vorm sobitub pealaega.

Lõputöö tulemusena valmisid kaks otsiktanu kohandatud koopiat, mis aitavad paremini mõista peakatte konstruktsiooni, valmistamisviisi ja vormi kujunemist. Töö loob aluse edasiseks uurimiseks ning võib olla abiks rahvarõivaste valmistajatele kui ka otsiktanu valmistamisjuhiste ja õppematerjalide koostamisel.

“Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.”

Monika Sildma

/allkirjastatud digitaalselt/ 12.05.2026.

Kasutatud kirjandus

- Kaarma, M., & Voolmaa, A. (1981). *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaarma, M., Voolmaa, A. & Sumera, M. (1981). *Eesti rahvarõivad. Rahvarõivaste valmistamisjuhend*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kont, Ü., Randmaa, A. & Raud, I. (2022). Pärnumaa kihelkondade põlled. Pärnumaa Rahvarõiva Nõuandekoda.
- Kurrik, H., (1938). Põhja-Eesti. (Harju-, Viru- ja Järvamaa). Üldkirjeldus. *Eesti Rahvarõivad* (lk 88 – 92). Tartu. Eesti Rahva Muuseum.
- Kurrik, H., (1938). Virumaa. Kadrina naiseülikond. Simuna naiseülikond.. *Eesti Rahvarõivad* (lk 107; 110 – 112). Tartu. Eesti Rahva Muuseum.
- Kurrik, H., (1938). Tahvlid. *Eesti Rahvarõivad* (tahvel LV). Tartu. Eesti Rahva Muuseum.
- Kreutzwald, F. R., (2012). *Kreutzwald Virumaa rahvarõivastest. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi käsikiri etnograaf Aino Voolmaa kommentaaridega*. K. Tael (koost). Eesti Rahva Muuseum.
- Laigo, A., (1957). Narmaste valmistamine. Rahvarõivaste valmistamise tehnikast. *Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult* (lk 233–234). Eesti Riiklik Kirjastus.
- Linnus, H., (2025). Tikand Eesti rahvakunstis. *Põhja–Eesti tikand*. (lk 15 – 22). Pegasus.
- Manninen, I., (2017). Naiste peakatted ja ehted. *Eesti rahvariiete ajalugu* (lk 99). Eesti Rahva Muuseum.
- Nöps, A., (2015). *Metallniplispitside levik Eesti rahvarõivastel 18.–19. sajandil Eesti Rahva Muuseumi kogude põhjal, nende kasutamise otstarve ja pitside rekonstrueerimine*. [Magistritöö, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia]. DSpace. <http://hdl.handle.net/10062/47100>
- Reinup, K., (2013). Sinu kord tikkida. Agitaator.
- Sildma, M., (2025). Naiste lilltikandiga peakatted Virumaal 18.–19. sajandil. Seminaritöö.
- Vingisaar, K., (2022). *Kombineeritud pistetega tikitud pinnakirjad ja nende valmistamise töövõtted Järvamaa rahvarõivastel*. [Magistritöö, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia]. DSpace. <http://hdl.handle.net/10062/82402>

Veebiallikad:

Eesti Muuseumide Veebivärv. (vaadatud 10. aprill 2026). <https://www.muis.ee/>

Rahvusraamatukogu DIGAR. (vaadatud 11. aprill 2026). Kihelkondade skeemiline kaart.

Virumaa kihelkonnad. <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:436936>

Weske, M., (1879). Eesti rahvalaulud I väljaanne (lk 75). Tartu. (vaadatud 04. mai 2026)

https://books.google.ee/books?id=bsgDAAAAQAAJ&pg=PA70&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false

Eesti Rahva Muuseumi allikad:

ERM EJ 79:4

ERM EJ 58:35

ERM EJ 58:17

ERM EJ 415:14

ERM 13167

ERM 10361

ERM 409

ERM 8439

ERM A 291:505/ab

ERM A 291:439

Lisad

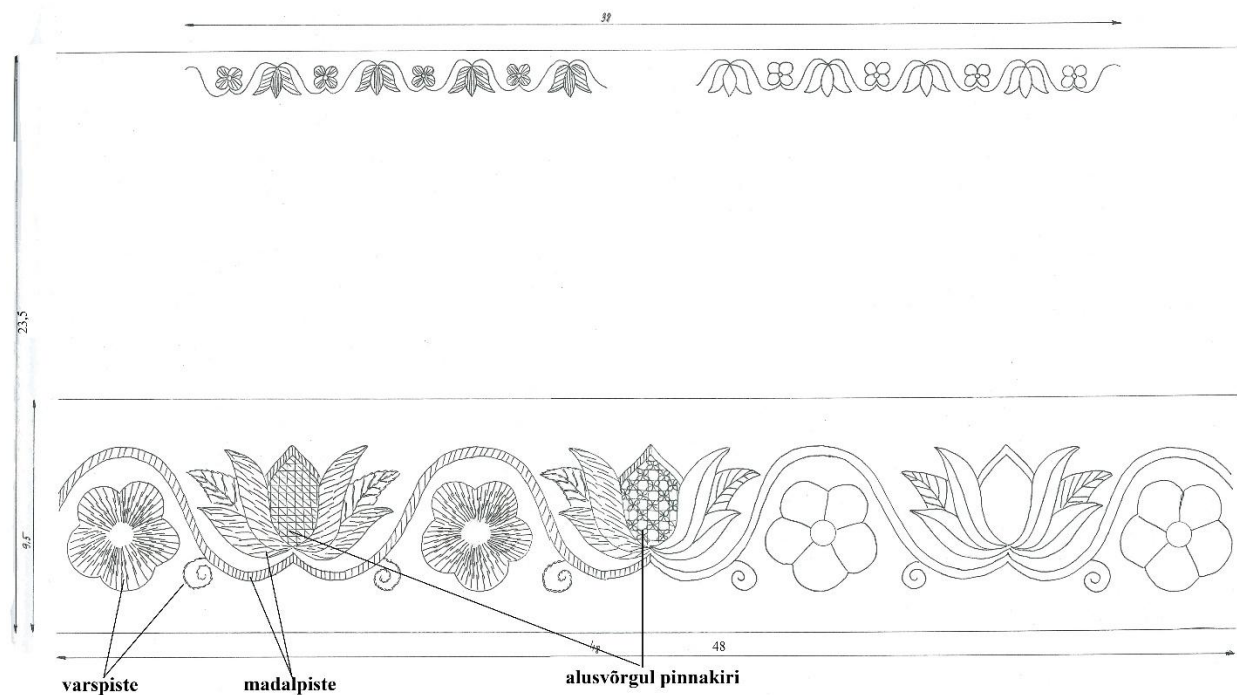
Lisa 1. Tikandijoonised

ERM 13167 Väike-Maarja otsiktanu tikandi joonis

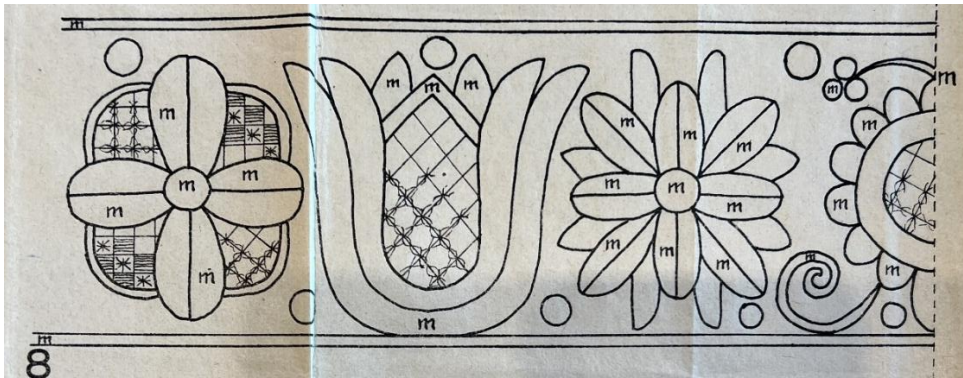

Allikas: ERM MJ 3103, Buldas, V. 1992

ERM 13167 Väike-Maarja otsiktanu tikandi joonis

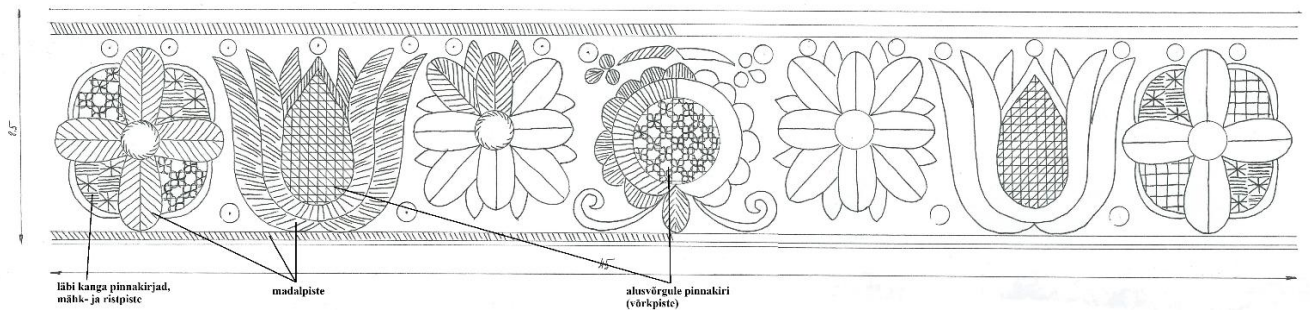

ERM A 291:436 Simuna otsiktanu tikandi joonis

Allikas: Kurrik, H. (1938). Eesti rahvarõivad. Mustrileht C

ERM A 291:439 Simuna otsiktanu mustrijoonis

Lisa 2. Tikandid

ERM 13167 Väike-Maarja otsiktanu tikand

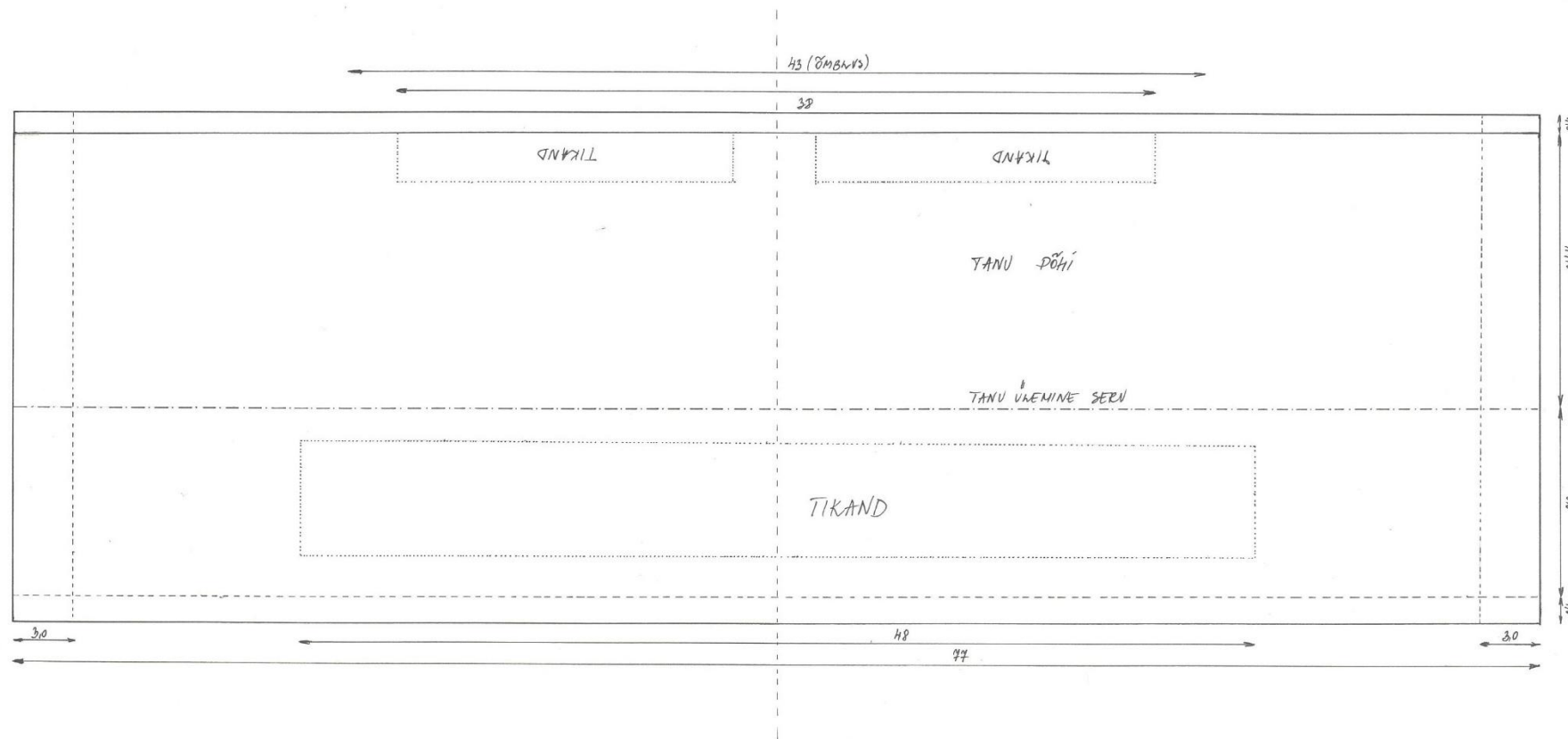

ERM A 291:439 Simuna otsiktanu tikand

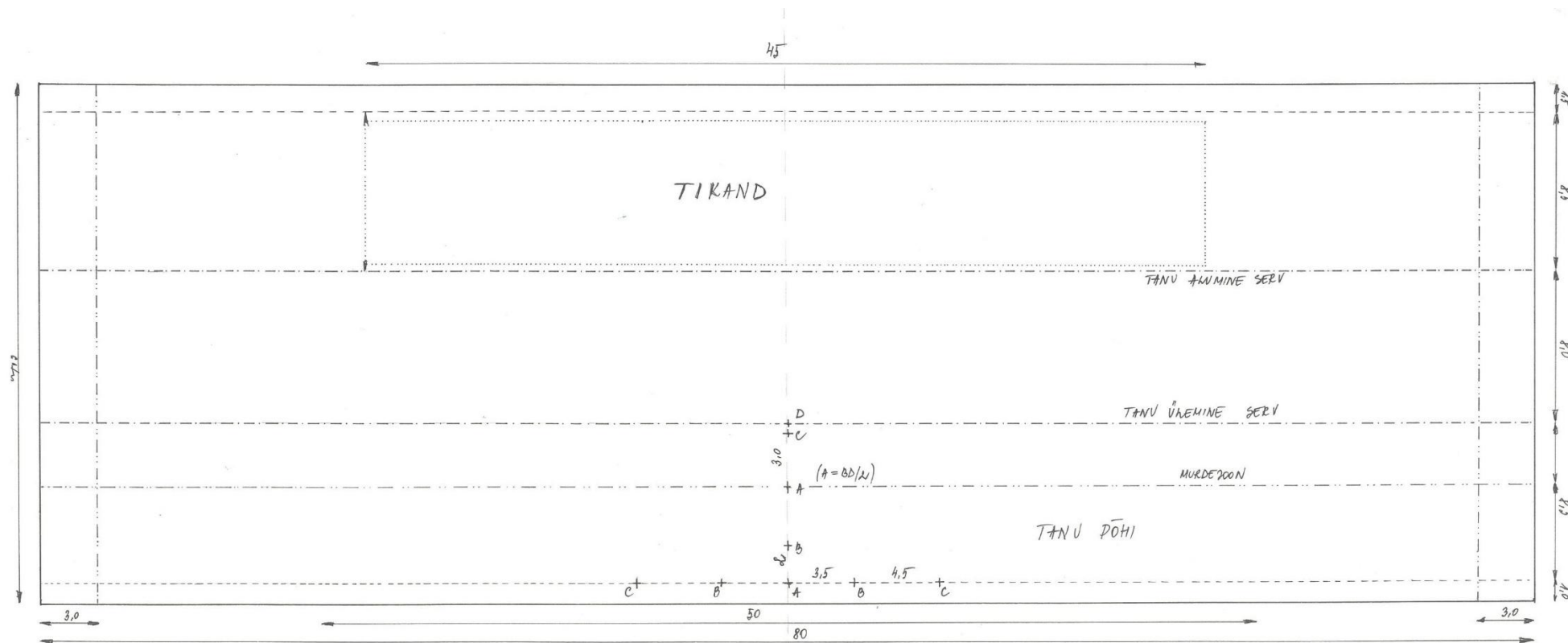

Lisa 3. Lõiked

ERM 13167 Väike-Maarja otsiktanu lõige

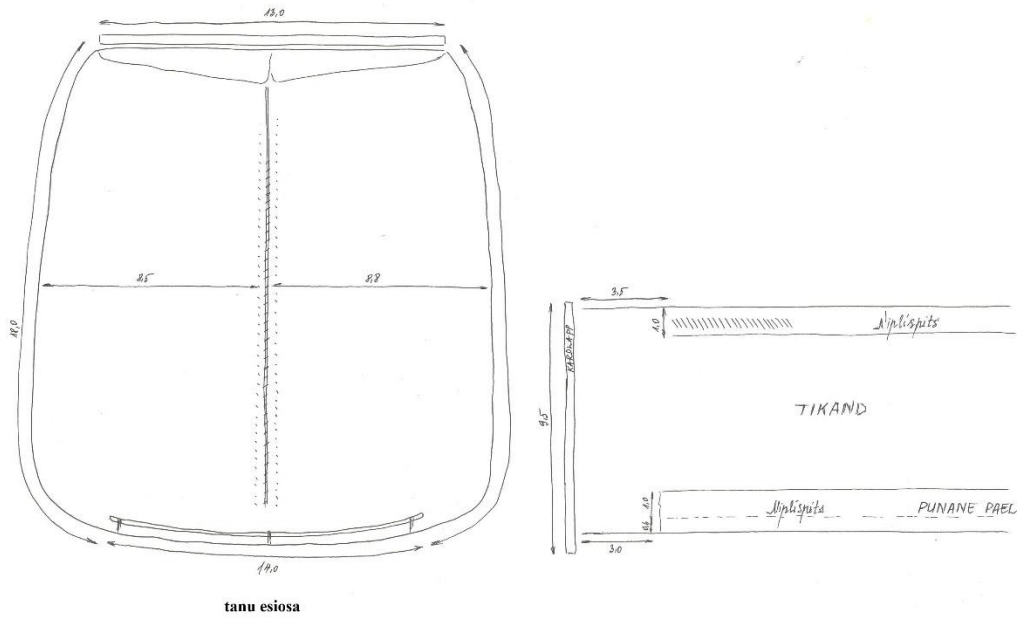
ERM A 291:439 Simuna otsiktanu lõige

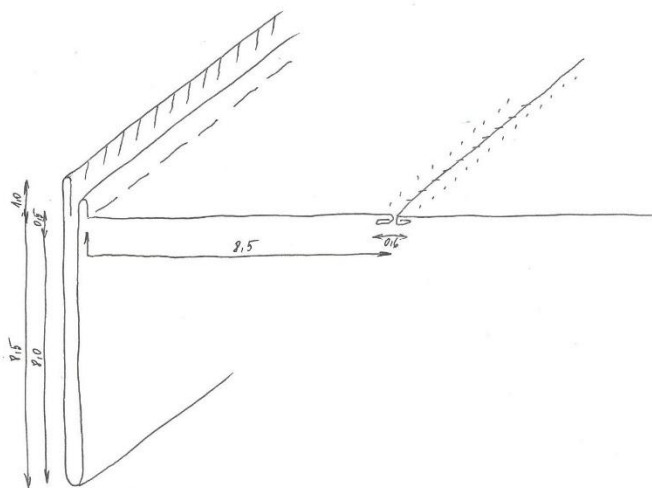
Lisa 4. Otsiktanude ja sabadetailide joonised

ERM A 291:439

Simuna otsiktanu pealtvaade ja vaade küljelt

Simuna otsiktanu läbilõige

Simuna otsiktanu sabadetaili voltimine ja ühendamine kardlapiga, mulaaži näitel

Otsiktanu võruosa sabadetailide kokkupaneku joonis, vaade pahemalt poolt

Vaade paremalt poolt

Vaade pahemalt poolt

Sabadetailide ühendamine papist kardlapiga

Kardlapi ülemise ja alumise serva kinnitamine võruosaga

Ülemise serva kinnitamine, pealtvaates

Ühendatud papist sabadetail võruosaga,
vaade pahemalt poolt

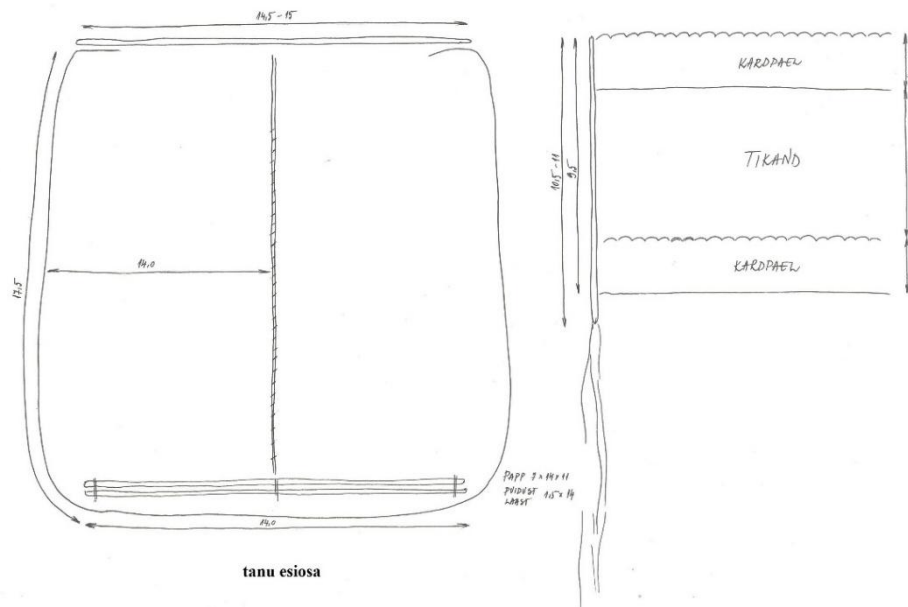

Ühendatud papist sabadetail, vaade pealt
poolt

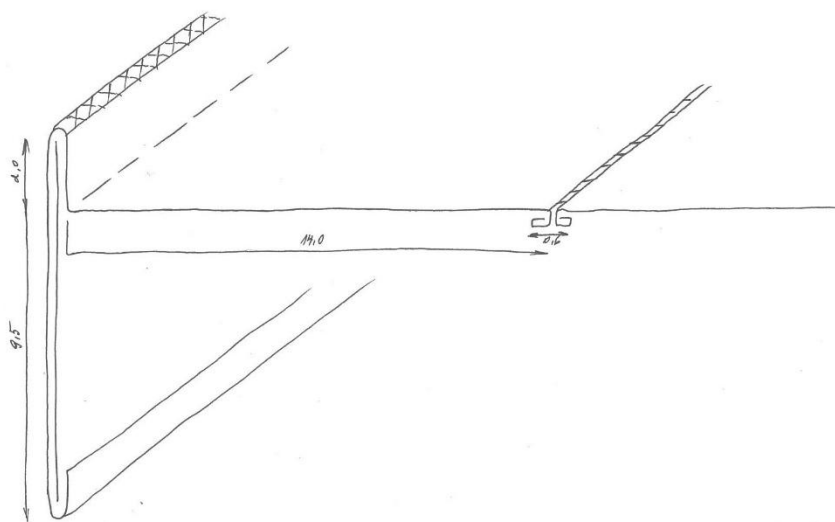

ERM 13167

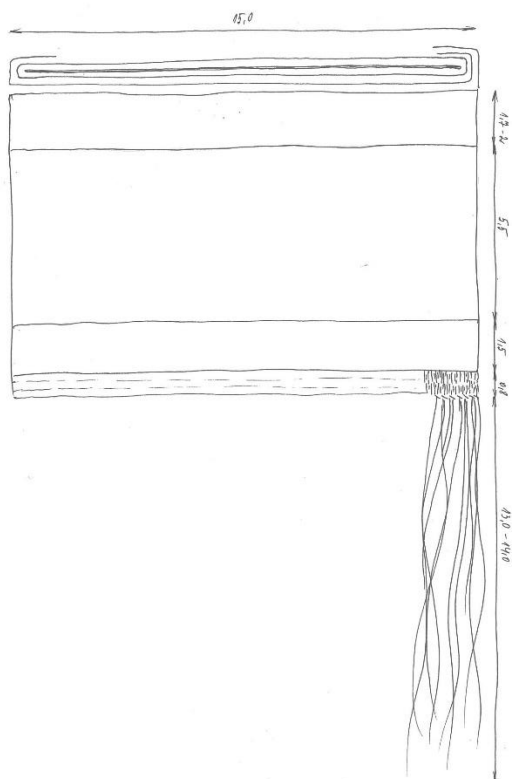
Väike-Maarja otsiktanu joonised pealtvaade ja külgsuure

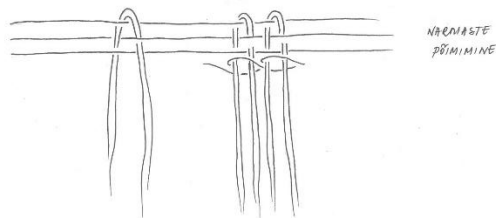
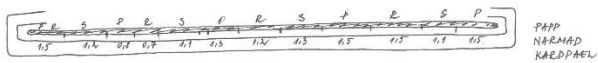
Väike-Maarja otsiktanu läbilõige

Väike-Maarja otsiktanu sabadetail, narmaste põimimine

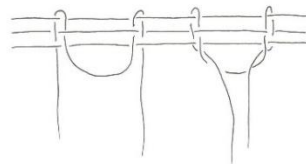
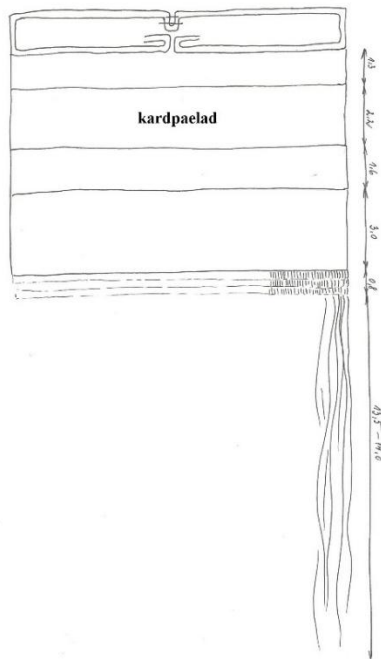
PAPP
KUMANE KANGAS
NAPPEN
KARDPÄEL

NARMASTE
PÕIMIMINE

ERM 10361

Viru-Jaagupi sabadetail ja narmaste põimimine

NARMASTE
PÕIMINE

Lisa 5. Tabel 2. Otsiktanude mõõdud

Detail	Simuna	Märkus	Väike-Maarja	
	Mõõt (cm)		Mõõt (cm)	Märkus
Otsiku kõrgus ees	8,4		9,5	
Otsiku kõrgus taga, kardlapi kinnituskohたdes	8,4		9,5	
Otsiku ümbermõõt (seest)	63	mõõt seest	59,5	
Otsiku ümbermõõt, kardlapi kinnitusest (-ni) ülaseriv/ alumine serv	50	mõõt seest	45,5/45	
Otsiku ümbermõõt, kardlapi kinnitusest (-ni) ülaseriv/ alumine serv		mõõt väljast	47,5/47,5	
Lagipea laius, tanu servast	17		28,5	
Õmbluse pikkus tanu põhjas, eesservast	25		21,5	
Otsikul papist tugevdus /K/ alumine L/ ülemine L/	4*11*12	küljemõõdud 3,5 ja 3	7/11/14,5	
Otsikul tugevdus, puidust laast	x		1,5*14	
Saba (kardlapi) üldlaius	13		15	
Saba (kardlapi) üldkõrgus	9,2		10	
Kardlapi tugevdus (papp)	8,5*12,7		10*14	
Kardpaelte laius	1,7-2		1,5-2/6,5	
Namaste pikkus	13,5-14,0		13	
Namaste sidumise kõrgus	0,5	kahele linasele nõõrile	0,6	kolmele linasele nõõrile kinnitatud
Namaste grupid	0,6-1,0	Simuna tanul kahepoolne, ca 27 gruppi, st ca 1,0 cm laiused	0,6-1,5	ühepoolne ehk üks rida narmaid, 13 gruppi vaheldumisi punane, roheline, sinine (vt joonis)
Tikandi laius	45		48	
Tikandi kõrgus	8		6	
Kardpaelte laius võrul			2,3-2,4	kardpaelte laius koos ülemiste kaartega
Punase paela pikkus	47		48/50	kardpaelte pikkus üleval 48 cm sh 0,5 cm kardlapil, allservas 50 cm, sh sees 4,5 ja 1,5 cm
Punase paela laius	1,5-1,6			
Kardpits ülemisel serval	1		x	
Kardpitsotsiku alumisel serval ja kardlapil ülemises servas	1	pits on kinnitatud tanu allservast ca 0,5 kauguselt	x	
Litril	0,7		0,5/0,7	

Lisa 6. Otsiktanude kohandatud koopiad

Simuna otsiktanu kohandatud koopia

Fotod: Alla Meinson

Modell: Jelena Varkki

Väike-Maarja otsiktanu kohandatud koopia

Fotod: Alla Meinson

Modell: Jelena Varkki

Lisa 7. Väike-Maarja ja Simuna otsiktanu kandmisproov

Fotod: Alla Meinson

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Monika Sildma ,
(*autori nimi*)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Naiste võrukujulised peakatted Virumaal 18.- 19. sajandil: otsiktanude ,
kohandatud koopiade valmistamine museaalide põhjal
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja(d) on Inna Raud ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Monika Sildma

12.05.2026